

DEMOGRAFICKÝ VÝVOJ JAKO MAKROSTRUKTURÁLNÍ FAKTOR OVLIVŇUJÍCÍ KVANTITU A KVALITU PŘEDŠKOLNÍ VÝCHOVY

Eva Šmelová

Univerzita Palackého v Olomouci

Úvodem

Mateřská škola je místem, kde by měly mít děti dostatečný prostor pro zažívání pocitů úspěchu a uspokojení při objevování nového, navazování dětských přátelství apod. Děti by zde měly mít dostatečné množství mnohostranných podnětů k jejich aktivnímu rozvoji a učení. K tomu všemu jsou nezbytné zejména materiální a psychosociální podmínky, dále kvalifikovaný personál a samozřejmě vše specifikované v předškolním kurikulu. Uvedenou skutečnost ovlivňuje mimo jiné i demografický vývoj ve společnosti.

1 Klíčové etapy mateřského školství v historickém vývoji

Historie institucionalizované předškolní výchovy v českých zemích se začíná psát od roku 1869. Prvním legislativním dokumentem rakouské monarchie, který vymezoval organizační a obsahové podmínky pro existenci předškolních zařízení i pro české země, byl říšský školský **zákon z roku 1869**, který je více znám pod názvem *Hasnerův zákon*. Vymezil základní organizační a správní pravidla v § 10 *O školních zahrádkách* (školách mateřských) a ústavech jim příbuzných. Zdůvodnění potřeby nepovinné, ale institucionalizované předškolní výchovy bylo formulováno jako nutnost věnovat pozornost „rozumnému a zdravému vychování mládeže u věku povinnosti školní ještě nepodléhajícím“, protože jde o součást vychovávání obecného. Na tento zákon reagovalo prováděcím předpisem č. 4711 ministerstvo záležitostí du-

chovních a vyučování ze dne 22. června 1872. Pro praxi byly určeny tři různé typy zařízení pro předškolní péči a výchovu:

- a) *mateřské školy,*
- b) *opatrovny,*
- c) *jesle.*

Vznik předškolních institucí již nebyl nadále v rukou pouze dobročinných spolků, soukromých osob a charitativních organizací většinou církevního rázu, ale přímo byly vyzývány obce, školní okresy a místní školní rady, aby vznik podobných institucí podporovaly. Nejvíce tedy byly **po roce 1872** zakládány veřejné mateřské školy, opatrovny a jesle ve velkých městech a v místech silné průmyslové a tovární koncentrace. (Rýdl, Šmelová 2012)

V historickém vývoji institucionalizované předškolní výchovy nelze opomenout další významné etapy, a to **počátek 20. století**, který je spjatý s reformním hnutím, kdy se do popředí dostává otázka respektování potřeb dítěte, což souviselo s požadavkem odstranit z mateřských škol školský přístup. V době mezi dvěma světovými válkami vrcholí v českých zemích reformní hnutí. Mateřské školy v tomto období navštěvovalo přibližně 20 % dětské populace. (Zpráva OECD 2000, s. 15)

Politický vývoj **druhé poloviny 20. století** znemožnil v oblasti vývoje předškolní výchovy navázat na předchozí pluralitní a liberálně se vyvíjející systém správy, také obsah výchovy a přípravy pedagogického personálu, ale dovedl tyto instituce do školského systému. Nepodařilo se dokončit plány na deformaci předškolní výchovy ve smyslu pouhé „přípravky“ pro povinnou školní docházku.

Vývoj posledního desetiletí nabízí nejen otevření systému předškolní výchovy všem demokratizačním procesům v souladu s celkovou globalizací a multikulturními trendy, ale vytváří podmínky pro pojetí dítěte jako jedinečné osobnosti. (Rýdl, Šmelová 2012)

2 Předškolní vzdělávání po roce 1990

Vývoj školství tedy i předškolního vzdělávání ovlivňuje politická, ekonomická i celospolečenská situace. Po roce 1989 jsou výrazné tendence, mnohdy i živelné, odstranit vše, co souviselo s totalitním režimem. Do popředí vystupují snahy o nastolení základů demokratických institucí, umožňujících pluralitu názorů, otevřenou občanskou společnost a prosazování neoliberálních ekonomických představ.

Po roce 1990 prochází naše školství v rámci reformy celou řadou zásadních změn. Zcela nepochybně k nim patří decentralizace, deetatizace a diverzifikace systému. Decentralizace na regionální úrovni proběhla v letech 2001 - 2003. V rukou MŠMT zůstala zejména koncepční kompetence, zřizovatelské a správní kompetence byly dány do pravomoci krajů a obcí. MŠMT je garantem jednotné státní vzdělávací politiky. Odpovědnost za předškolní vzdělávání mají ve svých rukou obce. V současné době všechny mateřské školy zařazené v rejstříku škol MŠMT mají právní subjektivitu. Podmínky byly vytvořeny i pro rozvoj soukromých a církevních škol. Vzniká přirozené konkurenční prostředí s pestrou nabídkou vzdělávacích programů. Za významné lze zcela jistě považovat zařazení předškolního vzdělávání školským zákonem (2004) do vzdělávacího systému.

Docházka do mateřské školy není povinná. Jak stanovuje školský zákon (2004), předškolní vzdělávání je poskytováno dětem **zpravidla** od tří do šesti let věku. Je zajišťováno zejména mateřskými školami. Mohou je navštěvovat také děti starší 6 let (s odkladem povinné školní docházky) a výjimečně i mladší 3 let. K předškolnímu vzdělávání jsou přednostně přijímány děti poslední rok před zahájením povinné školní docházky. V posledním roce před zahájením povinné školní docházky musí být bezplatná docházka (po dobu jednoho roku) umožněna všem dětem.

Předškolní vzdělávání neposkytuje stupeň vzdělání (řadí se na úroveň ISCED 0), ale vytváří předpoklady pro soustavné vzdělávání a pomáhá vyrovnávat nerovnoměrnosti vývoje dětí před vstupem do základního vzdělávání. Poskytuje speciálně pedagogickou péči dětem se speciálními vzdělávacími potřebami. Pro děti se sociálním znevýhodněním se v posledním roce předcházejí-

cím povinné školní docházce mohou při základních školách (ISCED 1+2) zřizovat **přípravné třídy**, odpovídající úrovni předškolnímu vzdělávání. Je zřejmé, že předškolní vzdělávání má v našem vzdělávacím systému své významné místo.

Uvedenou skutečnost zcela jistě podtrhuje, že v rámci soustavy kurikulárních dokumentů tvoří *Rámcový vzdělávací program pro předškolní vzdělávání* (2004), (dále RVP PV) první nepovinný článek. „*Koncepce předškolního vzdělávání je založena na týchž zásadách, jako ostatní obory a úrovně vzdělávání a řídí se s nimi společnými cíli: orientuje se k tomu, aby si dítě od útlého věku osvojovalo základy klíčových kompetencí a získávalo tak předpoklady pro své celoživotní vzdělávání, umožňující mu se snáze a spolehlivěji uplatnit ve společnosti znalostí.*“ (RVP PV 2004, s. 5)

3 Struktura předškolního vzdělávání ve statistických ukazatelích

3. 1 Populační vývoj od 90. let 20. století po současnost

Existenci mateřských škol, jejich rozvoj a kvalitu předškolního vzdělávání ovlivňuje řada makrostrukturálních faktorů. Jedním z nich je již zmiňovaný demografický vývoj porodnosti a míra ekonomické aktivity matek.

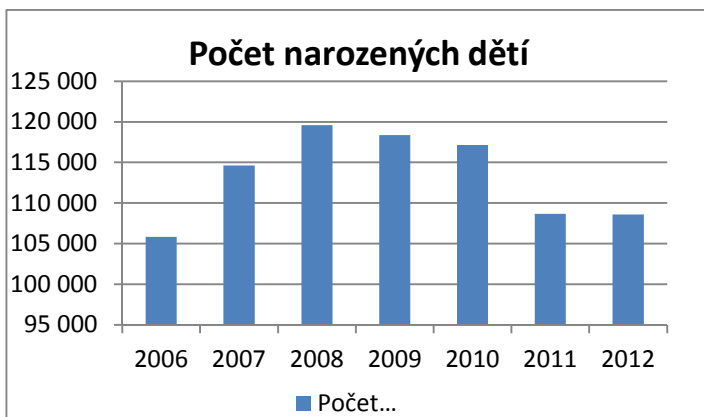
V 90. letech minulého století dochází k výraznému poklesu porodnosti. Například v roce 1995 počet narozených dětí nepřesáhl 100 tisíc a v následujícím roce poklesl až na 90 446. Uvedená skutečnost se v následujících letech odrazila v uzavírání tříd, mnohdy celých mateřských škol nebo jejich přiřazování ke škole základní. Došlo k poklesu hustoty sítě mateřských škol, což bylo ve srovnání s rokem 1989 o 22 % méně. Odrážel se zde nejenom celkový pokles natality, ale i prodloužení mateřské dovolené, což vedlo ke snížení počtu tříletých dětí. Současně ale dochází k nárůstu odkladů školní docházky, čímž se částečně tento pokles srovnal. Účast na předškolním vzdělávání je i tak v tomto období vysoká, s problémy nenaplněných tříd se potýkaly spíše venkovské mateřské školy. V průměru mateřskou školu v tomto období navštěvuje 85,5 % dětí ve věku od tří do šesti let.

Poslední rok před zahájením povinné školní docházky to bylo 98,4 %. (Zpráva OECD 2001, s. 27)

Tab. 1 Počty narozených dětí (2006 – 2012)

Rok	Počet narozených dětí
2006	105 831
2007	114 632
2008	119 570
2009	118 348
2010	117 153
2011	108 673
2012	108 576

Graf 1

Tab. 1 nám ukazuje počty narozených dětí v letech 2006 – 2012. Uvádím ročníky, které mohou v současné době navštěvovat mateřskou školu. Jedná se o děti tří až šesti leté, ale i mladší dvou let a děti s odkladem školní docházky. Z tabulky je zřejmé, že ve srovnání s 90. léty minulého století porodnost opět přesahuje 100 tisíc. Děti narozené v roce 2008 – 2010 lze považovat za silné ročníky. Od roku 2011 má demografická křivka mírně klesající tendenci.

3. 2 Míra účasti na předškolním vzdělávání od 90. let 20. století po současnost

Následující tabulka uvádí míru účasti dětí na předškolním vzdělávání od 90. let minulého století po současnost.

Tab. 2 Míra účasti na předškolním vzdělávání v % z hlediska věku dětí

	1999/00	2008/09	2009/10	2010/11	2011/12	2012/13
Věková skupina 3 roky	66,5	76,5	76,1	75,6	75,3	75,2
Věková skupina 4 roky	89	89,4	88,3	86,7	84,4	86,9
Věková skupina 5 let	98,4	92,8	91,4	91,2	89,1	88,2
Děti do tří let	-	24,8	26,7	27,4	25,9	26,7
Věková skupina 6 let	21,5	21,0	20,6	20,5	20,7	18,0
Děti starší než 6 let	-	0,5	0,5	0,5	0,5	0,3

Zdroj MŠMT 2014

Z uvedených dat je zřejmé, že došlo ke zvýšení účasti na předškolním vzdělávání zejména u tříletých dětí. V návštěvnosti čtyřletých dětí nezaznamenáváme výraznější výkyvy, pohybuje se v rozmezí 84,4 % - 89 %. Rok před nástupem do základní školy navštěvovalo v 90. letech minulého století mateřské školy o 10 % dětí více. Odklady školní docházky se pohybovaly ve sledovaných letech mezi 20 % – 21 %. V roce 2012/13 zaznamenáváme mírný pokles (18 %).

V současné době většinou nejsou mateřské školy, a to zejména ve velkých městech, schopné kladně vyřídit veškeré žádosti rodičů o přijetí jejich dítěte. Nejvyšší % v návštěvnosti mateřských škol tvoří děti pětileté, tj. rok před zahájením povinné školní docházky (88,2 %). Stále častěji se ředitelé mateřských škol setkávají s žádostmi rodičů o přijetí dětí mladší tří let. V případě, že mateřské školy nemají naplněnou kapacitu, nebo na základě požadavku zřizovatele, jsou tyto děti přijímány.

Tab. 3 Počet zamítnutých žádostí o přijetí do mateřské školy (včetně škol pro žáky se speciálními vzdělávacími potřebami)

Rok	2008	2009	2010	2011	2012
Počet zamítnutých žádostí	19 996	29 632	39483	49186	58939

Zdroj MŠMT 2014

Z Tab. 3 je zřejmý nárůst nevyřízených žádostí o přijetí dětí do mateřských škol. Stále více se projevuje nespokojenost rodičů, kteří se dožadují řešení této situace.

Východisko v současné době je spatřováno v nově navrhované formě péče o děti, čímž má být **dětská skupina**, která je určena pro děti od 1 roku do zahájení povinné školní docházky. S její platností je počítáno v průběhu roku 2014. Zřizovateli dětských skupin budou moci být zaměstnavatelé (soukromé, veřejné i státní organizace), a dále různé neziskové subjekty (obce a kraje, církevní organizace, obecně prospěšné společnosti). Dětské skupiny budou v gesci Ministerstva práce a sociálních věcí. Budou poskytovat výchovu, nikoliv však vzdělávání. V souvislosti se zřizováním dětských skupin si

lze položit otázku: *Proč dětské skupiny nejsou v gesci MŠMT jako jedna z možných forem výchovy dětí?* I když nebudou tato zařízení poskytovat předškolní vzdělávání v souladu s RVP PV, měla by být dětem zajištěna nejenom péče, ale měl by být podporovaný jejich přirozený rozvoj. V současné době je na tento problém nahlíženo spíše ze strany potřeby vyhovět rodičům v souvislosti s možností jejich zaměstnanosti. Domnívám se, že dítě a jeho potřeby se zde vytrácí. Model osobnostně orientované výchovy jako současný trend v přístupu k dítěti předškolního věku budeme pravděpodobně postrádat.

Existují země, které mají výchovu a vzdělávání dětí od jednoho roku do zahájení povinné školní docházky (např. Slovinsko) v gesci jednoho ministerstva. Pro všechny děti je tak zajištěná nejenom kvalitní péče, ale zejména pod vedením pracovníků s potřebným pedagogickým vzděláním je zajištěný jejich přirozený rozvoj.

3.3 Mateřské školy podle zřizovatele, počty tříd a přijatých dětí

Jak jsem již uvedla, dochází po roce 1990 k rozvoji soukromého a církevního školství. Zřizovatelem mateřské školy může zpravidla obec, kraj, církev nebo soukromý subjekt.

Tab. 4 Počet dětí navštěvujících mateřské školy podle zřizovatelů (1999/2000 a 2008/09 až 2012/13)

	Obec	Kraj	Privátní sektor	Církev	Celkem
1999/00	286196	0	3253	743	290192
2008/09	294025	165	3337	867	298394
2009/10	305766	159	3824	992	310741
2010/11	319379	255	4589	1086	325309
2011/12	342601	182	6627	1547	350957

2012/13	332159	198	5474	1354	339185
2013/14	350201	151	8204	1644	360200

Zdroj MŠMT 2014

Od školního roku 1999 vidíme postupný nárůst počtu dětí navštěvujících předškolní zařízení, což koresponduje s demografickým vývojem. Zvyšující se počty dětí navštěvujících předškolní zařízení, zaznamenáváme u všech zřizovatelů. Od roku 1999/00 po současnost došlo ke zvýšení počtu tříd v privátním sektoru o 320, u církevních škol o 40, u mateřských škol zřizovaných obcí o 1681.

Tab. 5 Počet tříd podle zřizovatelů (1999/2000 a 2008/09 až 2012/13)

Třídy	Obec	Kraj	Privátní sektor	Církev	Celkem
1999/00	12820	0	151	35	13006
2008/9	12503	9	163	40	12715
2009/10	12879	8	197	48	13132
2010/11	13351	13	248	53	13665
2011/12	14149	11	365	71	14596
2012/13	13789	10	297	62	14158
2013/14	14501	8	471	75	15055
2013/14 v %	96,35 %	0,05 %	3,1 %	0,5 %	100%

Zdroj MŠMT 2014

V současné době se na předškolním vzdělávání podílí 96,35 % mateřských škol zřizovaných obcí, 3,1 % školy soukromé a 0,5 % školy církevní.

Doposud jsme hovořili spíše o kvantitě, nelze ale opomíjet i potřebnou kvalitu předškolní výchovy. Jedním z předpokladů je, aby v mateřských školách nebyly přeplněné třídy a dětem mohla být věnována pozornost

s ohledem na jejich potřeby a individualitu. Průměrné počty dětí ve třídách podle zřizovatele ukazují následující tabulka.

Tab. 6 Průměrné počty dětí ve třídách podle zřizovatele – srovnání (1999/00-2013/14)

	Obec	Kraj	Privátní sektor	Církev	Celkem
1999/00 / počet dětí	286196	0	3253	743	290192
1999/00/ počet tříd	12820	0	151	35	13006
prům. počet dětí ve třídě	22,3		21,6	21,2	
2013/14 /počet dětí	350201	151	8204	1644	360200
2013/14/ počet tříd	14501	8	471	75	15055
prům. počet dětí ve třídě	24,1		17,4	21,9	

Zdroj MŠMT 2014

U mateřských škol kde je zřizovatelem obec, se počty dětí ve třídách pohybují v roce 1999/2000 v průměru 22,3, v roce 2013/2014 dochází k nárůstu na 24,1. Vyhláška č. 14/2005 Sb. ve znění pozdějších předpisů říká v § (2) *Třída mateřské školy se naplňuje do 24 dětí.* Mateřská škola může mít výjimku z počtu dětí ve třídě, která povoluje maximální počet 28 dětí. V posledních letech mají zejména mateřské školy ve větších městech tuto výjimku. Pokud vezmeme v úvahu, že předškolní kurikulum je koncipováno na základech osobnostně orientované výchovy, lze se domnívat, že jen těžko mohou pedagogové v plné míře plnit stanovené úkoly v kontextu dané filozofie. Privátní sektor má v současné době naplněnost tříd v průměru 17,4 dětí. Z nárůstu počtu předškolních zařízení v tomto sektoru je zřejmý zájem ze strany rodičů o tyto mateřské školy, a to i přestože je zde ve srovnání s mateřskými školami zřizovanými obcemi dalece vyšší školné. Pestrost programů, variabilita dne, nižší počty dětí ve třídách, možnost přijetí dětí mladších tří let, snaha o maximální otevřenost atd., to vše rodiče upřednostňují před přeplněnými mateřskými školami, kde nelze v plné míře uplatňovat individuální a osobností přístup k dítěti. Využití služeb těchto

zařízení souvisí samozřejmě i s ekonomickou situací rodiny. Církevní mateřské školy mají třídy naplněné v průměru 21,2 %.

4 Učitelé

Národní program rozvoje vzdělávání (Bílá kniha, 2001) doporučuje, aby v mateřských školách pracovali pedagogové, kteří mají vzdělání na terciární úrovni. Již několik roků můžeme zaznamenávat určitý tlak na předškolní pedagogy pracující ve státních mateřských školách, aby si potřebné vzdělání doplnili, a to zejména v rámci vysokoškolského studia v bakalářském studijním programu se zaměřením na předškolní pedagogiku. Důvodem je potřeba získat odborné znalosti a dovednosti v kontextu současného pojetí předškolní výchovy.

Tab. 7 Nekvalifikovaní předškolní pedagogové (v %)

	Obec	Kraj	Privátní sektor	Církev
2007/8	6,3	18,8	15,8	27,9
2008/9	7,41	16,8	20,8	23,9
2009/10	8,4	18,7	19,5	22,6
2010/11	9,8	15,8	23	21,9
2011/12	11,09	17,7	29,5	18,5
2012/13	9,8	15,5	26,2	19
2013/14	9,3	13,2	26	20,7

Zdroj MŠMT 2014

Jak ukazuje tabulka, v mateřských školách stále pracují nekvalifikovaní pedagogové. Privátní sektor se sice výrazně rozvíjí, ale má nejvyšší procento nekvalifikovaných pracovníků, i když od roku 2012 vidíme mírný pokles (2 %). Církevní mateřské školy mají nižší podíl nekvalifikovaných učitelů (cca o 6 %) nežli privátní sektor. Přetrvávající nekvalifikovanost

předškolních pedagogů lze považovat za znepokojující, neboť mateřské školy by měly vytvářet pro děti profesionální zázemí, jehož garancí by měl být kvalifikovaný personál. Domnívám se, že zejména ve státních mateřských školách by tento negativní jev měl být koncepčně a zejména nekompromisně řešený. Můžeme se inspirovat v zahraničí, kde nekvalifikované síly jsou na příklad na pozici asistentů (např. Slovinsko), kteří zajišťují dětem potřebnou péči (Vodopivec, 2006, s. 55) a kvalifikovaný personál odpovídá za odborné předškolní vzdělávání.

Závěrem

Dlouhodobý záměr vzdělávání a rozvoje vzdělávací soustavy České republiky (2011-2015) pro následující období řadí mezi priority zvýšení kvality a efektivity ve vzdělání v kontextu konkurenceschopnosti České republiky v mezinárodním srovnání. V souvislosti s prezentovanými daty se domnívám, že zvýšení kvality předškolního vzdělávání by zcela jistě přispělo vyřešit kvalifikovanost pedagogického personálu. Dále jako aktuální se jeví péče o dvouleté děti, které potřebují specifické podmínky pro batolata (počty na třídách, úprava organizace dne, stravování atd.). Za ztěžující podmínky pro realizaci osobnostně orientovaného modelu lze považovat i přeplněné třídy. Stále častěji je zdůrazňovaný předškolní věk jako významné období pro další rozvoj člověka, na to bychom neměli zapomínat. Dítě by mělo být pro nás vždy prioritou.

Literatura

RÝDL, Karel a ŠMELOVÁ, Eva. *Vývoj institucí pro předškolní výchovu (1869-2011)*.

Olomouc: UP v Olomouci, 2012. ISBN 978-80-244-3033-1.

VODOPIVEC, J. L. *Okoljska vzgoda v vrtcu*. MA-TISK, Ljubljana, 2006. ISBN 961-91763-0-8.

Dlouhodobý záměr vzdělávání a rozvoje vzdělávací soustavy České republiky na období 2011 – 2015. Dostupné: www.msmt.cz

Národní zpráva o stavu předškolní výchovy, vzdělávání a péči o děti předškolního věku v České republice. OECD - THEMATIC REVIEW OF EARLY CHILDHOOD EDUCATION AND CARE POLICY. MŠMT ČR, 2000. ISBN 80-7168-746-4.

Eurypedia - The European Encyclopedia on National Education Systems. Dostupné http://eacea.ec.europa.eu/education/eurydice/eurypedia_en.php

Rámcový vzdělávací program pro předškolní vzdělávání. Praha: VÚP, 2004.

Statistické ročenky školství, výkonové ukazatele MŠMT 2006-2014. Dostupné: WWW.msmt.cz.